

УДК 343.14

Олексій Баганець,

адвокат, заслужений юрист України,

Почесний працівник прокуратури України,

Президент адвокатської компанії «Баганець та партнери»

ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО

У статті досліджуються проблеми доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого з урахуванням чинних норм Кримінального процесуального кодексу України. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення процесуального законодавства з метою уникнення однобічності та неповноти судового слідства.

Ключові слова: предмет доказування, обвинувачений, обставини, які характеризують особу обвинуваченого.

Проблема доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого, вже розглядалась такими науковцями, як Ю. І. Азаров, Ю. М. Грошевий, А. В. Дуда, Є. Г. Коваленко, А. О. Ляш, М. М. Михеєнко, В. О. Попелюшко, С. М. Стахівський та ін. Однак дослідження ними проводились ще під час дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р.

З 20.11.2012 р. набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК). У ст. 91 цього Кодексу закріплений предмет доказування у кримінальному провадженні. Цей предмет значно ширший за поняття складу злочину, оскільки поряд з ознаками його об'єктивної та суб'єктивної сторони включає і обставини, які повинні враховуватись при призначенні покарання. Такий підхід ґрунтується на загальних засадах призначення покарання, серед яких від суду вимагається діяти індивідуально, **з урахуванням особи обвинуваченого**. Саме тому у п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК вказано, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню обставини, які характеризують особу обвинуваченого. Дослідження питання є метою даної статті.

З цього приводу у юридичній літературі висловлена думка, що з урахуванням поставлених перед кримінальним судочинством завдань можна визначити чотири основні напрями вивчення особи обвинуваченого: криміналістичний, кри-

мінально-правовий, кримінально-процесуальний і кримінологічний [1].

Доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого, має важливе кримінально-правове зазначення. З цими обставинами кримінальний закон пов'язує вирішення таких питань: 1) звільнення від кримінальної відповідальності; 2) визначення виду покарання; 3) звільнення від покарання та його відбудовання.

У той самий час низка кримінально-процесуальних питань може бути вирішена лише за умови встановлення необхідних даних про особу обвинуваченого. Так, наприклад, у ст. 178 КПК йдеться про обставини, що враховуються при застосуванні запобіжних заходів. Серед інших обставин ця стаття містить дані, які належать до особи підозрюваного, обвинуваченого: вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність у нього родини й утриманців; наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання; репутація підозрюваного, обвинуваченого; наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого (п.п. 3—6, 8 ч. 1).

У юридичній літературі немає єдності думок щодо системи обставин, які характеризують особу обвинуваченого. Так, деякі російські науковці пропонують наступну систему обставин: 1) демо-

графічні відомості: прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце народження, місце проживання, громадянство, рідна мова тощо; 2) відомості, які характеризують суспільні риси обвинуваченого: освіта, відношення до військового обов'язку, професія, рід діяльності, місце роботи, трудовий стаж, ставлення до роботи, участь у суспільному житті, наявність спеціальних чи почесних звань та нагород тощо; 3) відомості про умови життя обвинуваченого: сімейний стан, матеріальні та житлові умови тощо; 4) відомості про стан здоров'я: наявність у обвинуваченого хронічних захворювань, інвалідності, поранень, контузій тощо; 5) відомості, що характеризують спосіб життя, коло знайомих та поведінку обвинуваченого: чим займався у вільний час; основні інтереси та вподобання; вживання алкоголю та наркотиків; ставлення до оточуючих на роботі та в побуті; вчинення в минулому аморальних проступків, адміністративних правопорушень і зловживань; заходи громадського впливу, адміністративного стягнення чи кримінального покарання, які застосовувалися раніше щодо нього; поведінка після застосування цих заходів тощо; 6) відомості про моральні та інтелектуальні якості та риси характеру обвинуваченого: сміливість, доброта, жорстокість, жадібність тощо [2].

В українських вчених з цього приводу є свої пропозиції.

Так, О. Д. Соловйов відмічає, що існують три групи обставин, які характеризують особу обвинуваченого; 1) біографічні дані; 2) виробничо-побутові характеристики (ступінь суспільної небезпеки особистості), поведінка в трудовому колективі (характеристика з місця роботи), за місцем проживання (характеристика з житлово-експлуатаційної контори), за місцем навчання (характеристика з навчального закладу); 3) стан здоров'я та психологічні особливості особи (темперамент та характер особи) [3].

А. О. Ляш та С. М. Стахівський вважають, що більш точно і повно структура особистості обвинуваченого подана Ю. І. Азаровим [4]. Йдеться про систему, до якої входять самостійні структурні елементи, що розкривають: 1) ступінь суспільної небезпеки особи обвинуваче-

ного; 2) індивідуально зумовлені ознаки особи; 3) соціально обумовлені властивості особи; 4) біолого-психологічні риси особи; 5) дані про ставлення обвинуваченого до вчиненого ним протиправного діяння і його поведінку під час здійснення кримінального судочинства [5].

У той самий час, у п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК не визначено, які саме обставини, що характеризують особу обвинуваченого, необхідно встановити та дослідити у кримінальному провадженні. У п. 3 ст. 64 КПК 1960 року також не регулювалось дане питання. Мабуть, саме в зв'язку з цим Пленум Верховного Суду України у низці своїх постанов роз'яснив, що це за обставини.

Так, наприклад, у п. 14 постанови № 5 від 29.06.1990 р. «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» зазначалося, що до відомостей про особу, які мають значення для справи і які належить зазначити у вступній частині вироку, крім тих, що прямо передбачались у ст. 333 КПК 1960 р., належать, зокрема, й такі: місце роботи чи навчання, громадянство, участь у Великій Вітчизняній війні, інвалідність, нагороди, дані про непогашену і незняту судимість [6].

У п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 від 27.12.1985 р. «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ» зазначалось, що у судовому засіданні необхідно з'ясувати всі дані про особу підсудного (прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць та день народження, місце проживання, заняття, сімейний стан, наявність утриманців, стан здоров'я, участь у бойових діях по захисту Батьківщини, наявність державних нагород, відомості про судимість та інші дані) [7].

У п. 3 постанови № 7 від 27.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що, досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи нав-

чання, його минуле (зокрема наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо [8].

Через те, що у п. 3 ст. 64 КПК 1960 р. не було визначено, які обставини, що характеризують особу обвинуваченого, потрібно доказувати при провадженні досудового розслідування і розгляді кримінальної справи в суді, деякі науковці пропонували внести до цього пункту відповідні доповнення.

Так, наприклад, Ю. І. Азаров зазначав, що недоліки у вивченні особи обвинуваченого при провадженні розслідування та у суді можуть бути усунуті, якщо у редакцію п. 3 ст. 64 КПК 1960 р. буде внесено доповнення такого змісту: «При провадженні попереднього слідства та розгляді кримінальної справи в суді підлягають доказуванню: ... 3) обставини, що впливають на ступінь та характер відповідальності обвинуваченого, а також біографічні дані обвинуваченого, його виробничо-побутова характеристика, відомості про стан здоров'я та його поведінка при провадженні по справі та інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого» [9].

М. М. Михеєнко теж наголошував на тому, що у ст. 64 КПК обставини, які охоплюються предметом доказування, сформульовані неповно. Науковець пропонував доповнити цю статтю положенням про те, що підлягають доказуванню обставини, які характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого, підсудного (демографічні дані, соціально-побутова і виробнича характеристика, психологічні якості, стан здоров'я) [10].

А. В. Дуда для покращення стану вивчення зазначених обставин предмета доказування висловила пропозицію виділити їх у самостійну ст. 64¹ КПК: «Обставини, що характеризують особу обвинуваченого». У цій статті запропоновано передбачити, що під час проведення досудового розслідування та судового розгляду підлягають встановленню такі обставини, які характеризують особу обвинуваченого: «1) соціально-демографічні відомості: прізвище, ім'я, по батькові; дата та місце народження; грома-

дянство; національність; освіта; сімейний стан (склад сім'ї та взаємовідносини у ній); місце фактичного проживання та реєстрації; спосіб життя та умови проживання; матеріальний стан; місце роботи (навчання), стаж, посада, відношення до праці та навчання, рід занять та місце проведення дозвілля (характеристика із вказаних місць); 2) відомості щодо наявності судимості, адміністративних стягнень чи іншої протиправної діяльності (вирок суду за попередню судимість, характеристика з місць позбавлення волі, поведінка до та після відбування покарання); 3) відомості щодо темпераменту, характеру, поведінки, емоційно-вольових та індивідуальних психологічних якостей, взаємовідносини та ставлення до потерпілого (інших учасників процесу), ставлення до вчиненого злочину та його наслідків; 4) стан фізичного, психічного здоров'я та загального розвитку обвинуваченого» [11].

Р. П. Чича також висловив пропозицію доповнити КПК ст. 61¹ «Обставини, що характеризують особу обвинуваченого та підлягають доказуванню в кримінальній справі». Автор відмічав, що у даній статті слід вказати, що при провадженні досудового розслідування і розгляді кримінальної справи в суді підлягають доказуванню: 1) персоніграфічні дані; 2) дані суспільно-побутового характеру; 3) дані про стан здоров'я та психологічні якості; 4) інші дані, що необхідні для ефективного розслідування злочину та призначення покарання [12].

Як вже зазначалося, у п. 4 ч. 1 ст. 91 чинного КПК також не вказано, які обставини, що характеризують особу обвинуваченого, необхідно доказувати у кримінальному провадженні. Тому, на наш погляд, цей Кодекс доцільно доповнити ст. 91¹, яка б регулювала дане питання. У даній статті пропонуємо навести вичерпний перелік тих обставин, що характеризують особу обвинуваченого, які мають значення для правильного вирішення кримінально-правових та кримінально-процесуальних питань.

Необхідно підкреслити, що у п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК йдеться про доказування обставин, які характеризують тільки особу обвинуваченого. В той самий час про підозрюваного не згадується, з чим не

можна погодитися. Згідно з частинами 1, 2 ст. 42 КПК підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276—279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а обвинуваченим визнається особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду.

Отже, як учасник кримінального провадження обвинувачений з'являється лише після завершення досудового розслідування. Разом з тим, під час його проведення слідчому необхідно доказувати і обставини, які характеризують особу підозрюваного. Тому, як уявляється, слід уточнити редакцію вказаного положення п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК.

Тому нами поділяється висловлена у юридичній літературі пропозиція про те, що у відповідних нормах КПК щодо обставин, які підлягають доказуванню, необхідно вказати і дані щодо підозрюваного, який бере участь у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування та щодо якого приймаються ключові процесуальні рішення слідчим, прокурором, слідчим суддею [13].

Досліджуючи проблему доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого, підозрюваного, слід також звернути увагу на редакцію ч. 1 ст. 88 КПК. У ній зазначено, що докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру, є недопустимими для підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Коментуючи ст. 88 КПК, М. А. Погорецький та М. Є. Шумило відмічають, що такі «...докази вказують на соціально-психологічну характеристику особи, свідчать про її ставлення до соціальних обов'язків, ступінь моральної деформації. Факт «хорошого характеру» підозрюваного, обвинуваченого (репутації) може свідчити про малоімовірність кримінального правопорушення, а в тих випадках, коли факт вчинення діяння викликати розумні сумніви, особа може бути виправдана, враховуючи добру по-

передню репутацію. Навпаки, факт негативної поведінки (репутації) не може бути допущений до доказування ймовірної винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення» [14].

Водночас, в окремих випадках із вказаного правила може бути виняток, «коли необхідно пояснити природу дій підозрюваного, обвинуваченого, виявлення його стану свідомості, намірів, умислу, системності в поведінці» [15]. Відповідно до ч. 2 ст. 88 КПК докази та відомості, передбачені ч. 1 цієї статті, можуть бути визнані допустимими, якщо: 1) сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими; 2) вони подаються для доказування того, що підозрюваний, обвинувачений діяв з певним умислом та мотивом або мав можливість, підготовку, обізнаність, потрібні для вчинення ним відповідного кримінального правопорушення, або не міг помилитися щодо обставин, за яких він вчинив це правопорушення; 3) їх подає сам підозрюваний, обвинувачений; 4) підозрюваний, обвинувачений використав подібні докази для дискредитації свідка.

Отже, враховуючи те, що з правила ч. 1 ст. 88 КПК є винятки, слідчий, збираючи докази, які характеризують особу підозрюваного, не може залишити поза увагою його попередні судимості, а також відомості щодо його характеру.

Автори збірника методичних рекомендацій «Підтримання прокурором державного обвинувачення в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України» вірно зауважують, що прокурор, виступаючи з обвинувальною промовою у судових дебатах, може послатися на докази, які стосуються судимостей обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомостей щодо характеру обвинуваченого, лише якщо: «1) сторона захисту погодилася, щоб ці докази були визнані допустимими; 2) вони подаються для доказування умислу, мотиву злочинної поведінки або свідчать про підготовку та обізнаність обвинуваченого, необхідні для вчинення кримінального правопорушення; 3) вони подаються для доведення, що обставини вчинення кримінального правопорушення узгоджуються з певною

звичкою або діловою практикою обвинуваченого» [16].

Окремо слід зупинитися на розгляді питання про «обов'язок» доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого. Відповідно до ч.1 ст. 92 КПК доказування таких обставин покладається на слідчого та прокурора. Ця вимога закону означає, що вони зобов'язані зібрати, перевірити, оцінити докази та обґрунтувати ними наявність вказаних обставин.

У ч. 2 цієї статті зазначено, що обов'язок доказування даних щодо обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає. Це положення, на думку Т. В. Лукашкіної та І. В. Гловюк, слід тлумачити таким чином: «Якщо сторона захисту надає докази під час досудового провадження слідчому чи прокурору, то вона повинна аргументувати, для з'ясування яких обставин необхідно приєднати певні докази (тобто довести належність відомостей), а також пояснити, яким чином були одержані такі відомості (тобто довести допустимість» [17].

При проведенні змістовного аналізу ч. 2 ст. 92 КПК можна дійти висновку, що слідчий зобов'язаний доказувати обставини, які позитивно характеризують підозрюваного, якщо його захисник не подає щодо них ніяких доказів. Як уяв-

ляється, регулювання цього питання має бути іншим. Вважаємо, що слідчий, прокурор повинні звільнятися від обов'язку збирати докази про такі обставини, якщо у кримінальному провадженні приймає участь захисник. У порядку, передбаченому ч. 3 ст. 93 КПК, захисник має здійснювати збирання доказів про обставини, які позитивно характеризують особу підозрюваного, шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових осіб копій документів та необхідних відомостей.

Таким чином, судовий розгляд повинен визнаватися неповним, коли під час його проведення залишилися недослідженими обставини, які характеризують особу обвинуваченого, з'ясування яких могло мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Однак у ст. 410 КПК прямо про це не вказано. Разом із тим, у п. 4 ч. 2 ст. 368 КПК 1960 р. зазначалось, що судове слідство у всякому разі має визнаватися однобічним і неповним, коли не були з'ясовані з достатньою повнотою дані про особу заступженого чи виправданого. На наш погляд, таким же положенням доцільно доповнити і ст. 410 чинного КПК.

ПРИМІТКИ

1. Азаров Ю. И. Деятельность следователя органов внутренних дел по доказыванию обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого / Ю. И. Азаров. — К. : НИ и РИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1991. — С. 6, 15—24.

2. Уголовный процесс России : учеб. пособ. / под ред. З. Ф. Ковриги, Н. П. Кузнецова. — Воронеж : Воронежск. гос. ун-т, 2002. — С. 117—118.

3. Соловьев А. Д. Всесторонность, полнота и объективность предварительного следствия / А. Д. Соловьев. — К. : МВД УССР, 1969. — С. 73—78.

4. Ляш А. О. Докази і доказування у кримінальному судочинстві : навч. посіб. / А. О. Ляш, С. М. Стахівський. — К. : Ун-т «Україна», 2006. — С. 123.

5. Азаров Ю. И. Зазнач. праця.

6. Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку : постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 29.06.1990 р. // Постанови Пленуму Верховного суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. — С. 95—102.

7. Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ : постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 27.12.1985 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. : В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. — С. 49—54.

8. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 6. — С. 14—20.
9. Азаров Ю. И. Зазнач. праця. — С. 6, 15—24.
10. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні / М. М. Михеєнко. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — С. 196.
11. Дуда А. В. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елемент предмета доказування у кримінальній справі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. В. Дуда. — К., 2010. — С. 6—7.
12. Чича Р. П. Реалізація фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, у процесуальних рішеннях слідчого : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р. П. Чича. — Х., 2012. — С. 178.
13. Чича Р. П. Вивчення особи обвинуваченого в контексті нового Кримінального процесуального кодексу України / Р. П. Чича // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовтня 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. — Х. : ХНУВС, 2012. — С. 583.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль [та ін.] ; за заг. ред. : В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х. : Право, 2012. — Т. 1. — С. 261.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Щумила. — К. : Юстініан, 2012. — С. 236.
16. Підтримання прокурором державного обвинувачення в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України : зб. метод. рекомендацій / за заг. ред. В. П. Пшонки, Ю. М. Дьоміна. — К. : Алерта, 2013. — С. 102—103.
17. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред. : С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. — Х. : Одиссей, 2013. — С. 243.

Баганец Алексей. Доказывание обстоятельств, которые характеризуют личность обвиняемого.

В статье исследуются проблемы доказывания обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого с учетом действующих норм Уголовного процессуального кодекса Украины. Сформулированы предложения по совершенствованию процессуального законодательства во избежание односторонности и неполноты судебного следствия.

Ключевые слова: предмет доказывания, обвиняемый, обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого.

Baganets Oleksiy. Proving circumstances that characterize the personality of accused.
The article investigates the problem of proving the circumstances that characterize the personality of accused on the basis of existing norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine. Suggestions on improving procedural law in order to avoid one-sided and incomplete trial are determined.

Key words: circumstance in proof, accused, circumstances, that characterize the personality of accused.